

Тема 1. Теоретичні основи економічної безпеки

План

1. Трансформація поняття економічної безпеки у світовому вимірі
2. Класифікація рівнів економічної безпеки та її концептуальні засади

1.1. Трансформація поняття економічної безпеки у світовому вимірі

Поняття «економічної безпеки» пройшло чимало трансформацій у зв'язку зі зміною умов зовнішнього середовища й розвитку суспільства в глобальному вимірі. Вперше поняття «економічна безпека» почало застосовуватись на Заході з середини ХХ ст. у зв'язку зі зростанням проблеми обмеженості ресурсів. Тоді сутність економічної безпеки полягала в забезпеченні державою сталого економічного розвитку, рис. 1.

Рис. 1. Перехід від лінійної економіки до економіки замкненого циклу

Виявилось, що традиційне панування економіки лінійного типу у довготривалій перспективі має суттєві недоліки, які несуть глобальні загрози людству в цілому:

- неконтрольоване використання природних ресурсів з часом призводить до їхнього виснаження, дефіциту та зростанню світових цін на них;
- забруднення навколишнього середовища внаслідок атмосферних викидів, в тому числі діоксиду вуглецю, використання прісної води, вирубки лісів та внесення добрив й застосування пестицидів;
- накопичення відходів, сміттєзвалища яких на сьогоднішній день вже займають близько 7% від загальної території України тощо.

Європейські країни з високо розвинутою ринковою економікою вперше оцінили вказані загрози ще у 60х роках ХХ сторіччя. Наслідком цього стала кардинальна зміна концепції сталого економічного розвитку. Головною компонентою було визнано екологічну складову та раціональне природокористування на засадах повного відтворення навколишнього середовища.

Відповідним чином відбулась трансформація лінійної моделі економіки до циркулярного типу, головною властивістю якої є замкнений цикл споживання матеріальних ресурсів. На сьогоднішній день циркулярна економіка передбачає:

- нескінченне використання відходів в якості сировини для повторного виробництва продукції;
- впровадження інноваційних технологій, що передбачають зростання ресурсоефективності у всіх сферах діяльності з метою скорочення споживання природних ресурсів;
- перехід до екологічних та відновлювальних джерел енергії;
- скорочення забруднення навколишнього середовища та обсягів накопичених відходів.

На сьогоднішній день цей процес в країнах триває швидкими темпами. Створення Європейського Союзу, по-перше, сприяло швидкому технологічному розповсюдженню успішного досвіду, по-друге, дозволило сформуванню загальні засади з захисту довкілля та вимоги до продукції.

Яким чином Україна долучається до цього процесу? У 2014 р. набула чинності Угода про асоціацію між Україною та ЄС. Згідно неї, Україна взяла на себе зобов'язання щодо приведення національної нормативно-правової бази до Європейських стандартів управління відходами, рис. 2.

Рис. 2. Зобов'язання України перед країнами ЄС

З урахуванням пріоритетів циркулярної економіки:

1. Запобігання утворення відходів – найбільш важливий комплекс заходів, що спрямований не на управління вже існуючими відходами, а на запобігання їхньої появи:

- фізичне зменшення обсягу відходів шляхом впровадження найбільш ефективних технологій виробництва та заохочення населення до сталого споживання;

- зменшення концентрації небезпечних речовин у сировині та кінцевій продукції для мінімізації негативного впливу відходів на здоров'я людей та навколишнє середовище;

- заохочення виробників економічними стимулами та соціальною відповідальністю до проектування ремонтпридатної продукції з більш тривалим строком життєвого циклу, яка підлягає подальшій модернізації.

2. Підготовка відходів до повторного використання – передбачає, що продукція, яка внаслідок використання, фізичного та морального зносу перетворилась на відходи, проходить стадію ремонту та модернізації, внаслідок чого тривалість її життєвого циклу зростає;

3. Переробка та утилізація – відходи переробляються в інші матеріали, або сировину, в результаті чого відбувається їхня трансформація у нові виробничі ресурси. Передумовами для реалізації даного етапу є:

- проектування продукції на початку її життєвого циклу, вибір сировини, матеріалів та стадій обробки повинні виконуватись з урахуванням того, що надалі вона повинна надавати можливості з утилізації;

- побудова системи роздільного збору та сортування відходів на етапі їхнього утворення.

Кінцевою метою переробки та утилізації відходів є зведення до мінімуму їхнього спалювання та видалення у спеціально відведених місцях.

4. Інші види утилізації, такі як відновлення енергії шляхом спалювання. У тих випадках, коли переробка та утилізація відходів є неможливою внаслідок їхніх фізико-хімічних властивостей, вони підлягають спалюванню. Вказаний процес дозволяє виробляти теплову та електричну енергію, або альтернативні джерела пального.

Суттєвим недоліком даного етапу є забруднення навколишнього середовища через атмосферні викиди. Саме тому, сміттєспалювальні заводи є високотехнологічними виробничими комплексами та потребують значних інвестицій на будівництво та щорічне обслуговування.

5. Ліквідація відходів шляхом їхнього видалення у спеціально відведені місця. Відсутність сміттєспалювальних підприємств, або їхні недостатні виробничі потужності сприяють накопиченню відходів на сміттєзвалищах. Специфіка виробничої діяльності різних галузей економіки також може призводити до утворення токсичних відходів 1-3 класів небезпеки. Такі відходи не завжди підлягають переробці та утилізації, а також спалюванню.

Дана стадія управління є найбільш небажаною, яку деякі країни Європи повністю подолали. До їх числа входять: Данія, Німеччина,

Нідерланди, Норвегія, Швеція та Швейцарія. Виробничі потужності утилізації відходів для відновлення енергії в цих країнах дозволили вирішити не тільки власні проблеми, але й частини інших країн.

Структура використання відходів за даними в Україні у 2016-2018 р.

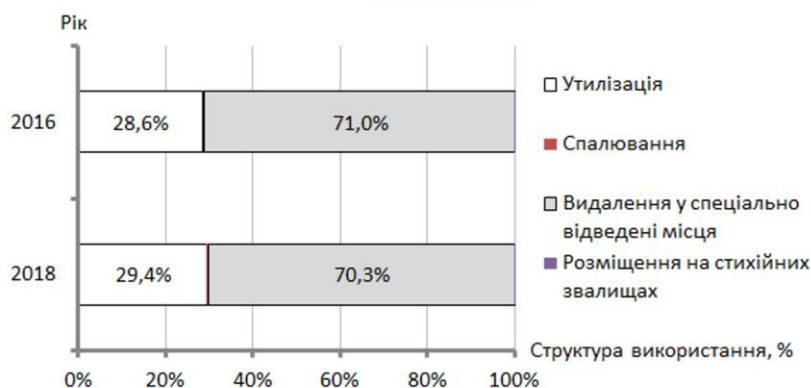

Рис. 3. Структура використання відходів в Україні

З рис. 3 видно, що найбільшу питому вагу, або більше 70%, займало видалення відходів у спеціально відведені місця. Й лише близько 30% займала переробка та утилізація. Частка спалювання відходів з метою отримання енергії складає менше 1%. Така ситуація в економіці України склалась, в першу чергу, за рахунок добування залізних руд. Тому, в Україні є нагальна необхідність реструктуризації економіки та оптимізації управління відходами за принципами циркулярної економіки. Це є стратегічною основою для забезпечення економічної безпеки країни.

Другий етап розвитку категорії «економічна безпека» в середині ХХ ст. пов'язаний із створенням відповідних міжнародних інститутів, зокрема: Міжнародний валютний фонд, Міжнародний банк реконструкції та розвитку, Міжнародна асоціація розвитку, Міжнародний центр по регулюванню інвестиційних спорів, Організація країн-експортерів нафти.

У цьому випадку виділявся паливно-енергетичний сектор економіки та зосереджувалась увага розвинених країн світу на їх інтеграції та недопущенні паливної кризи.

Третій етап характеризувався інтеграційними процесами на Європейському континенті.

У 1993 р. Європейська економічна спільнота була перейменована у Європейську Спільноту, оскільки сфера міждержавної взаємодії вийшла за рамки економічної співпраці. На той час між країнами вже існувала Шенгенська угода, співробітництво у протидії тероризму й насильства,

політичній співпраці, системі правосуддя, спільній зовнішній безпековій політиці тощо.

У 2007 р. Європейська спільнота стала основою для утворення Європейського Союзу внаслідок Лісабонської угоди про реформування. Угода була підписана 13 грудня 2007 р. всіма членами ЄС, яких на той час налічувалось 27. Ратифікація тексту угоди Парламентами кожної країни тривало до 1 грудня 2009 р., після чого вона набрала чинності. Підписаний договір за стратегічним розвитком передбачає подальшу інтеграцію й посилення ролі інституцій на наднаціональному рівні. В якості основних цінностей ЄС відзначаються: захист прав громадян та дітей; свобода вибору; соціальний захист; безпека та правосуддя; соціальна, економічна та територіальна єдність.

З точки зору України, вплив даної угоди на відносини з ЄС визначається, насамперед, Копенгагенськими критеріями для отримання членства в Євросоюзі, рис. 4.

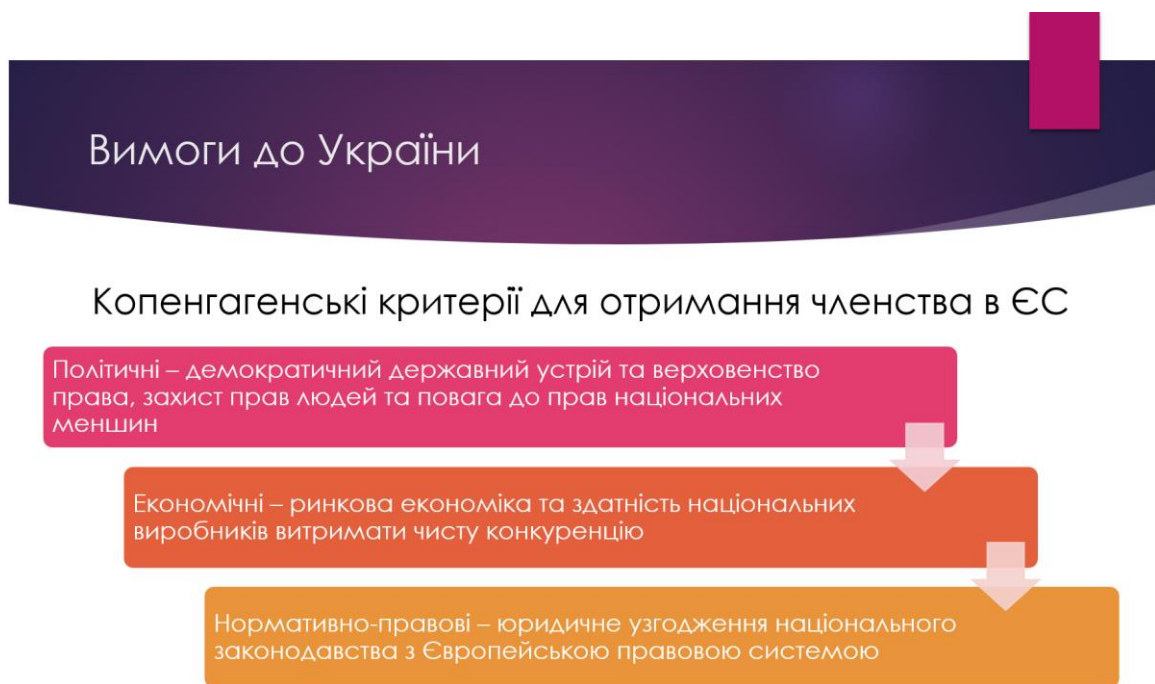

Рис. 4. Копенгагенські критерії для отримання членства в ЄС

До їх числа належать:

- політичні – демократичний державний устрій та верховенство права, захист прав людей та повага до прав національних меншин;
- економічні – ринкова економіка та здатність національних виробників витримати чисту конкуренцію;
- нормативно-правові – юридичне узгодження національного законодавства з Європейською правовою системою.

Далі зупинимось на відповідності України двом останнім критеріям, за допомогою порівняння принципів державної регуляторної політики України

та країн ЄС. Під регуляторною політикою розуміються правові відносини між підприємствами та органами влади.

Принципи регуляторної політики в Україні:

- доцільність – прийняття регуляторних актів слід здійснювати з метою врегулювання існуючих проблем у господарських відносинах;
- адекватність – регуляторний акт повинний вирішувати проблеми, а не створювати нові для всіх учасників даного процесу;
- ефективність – досягнуті результати від впровадження регуляторного акту повинні переважати необхідні витрати на його виконання;
- збалансованість – регуляторна діяльність повинна враховувати інтереси громадян, державних органів та суб'єктів господарювання;
- передбачуваність – регуляторна політика повинна бути послідовною для успішної адаптації всіх учасників;
- прозорість, врахування громадської думки – діяльність регуляторних органів на всіх етапах повинна бути відкритою для фізичних та юридичних осіб.

Принципи регуляторної політики в країнах ЄС є принципово іншими, рис. 5.

Рис. 5. Принципи регуляторної політики в країнах ЄС

Розглянемо їх більш детально.

1. Держави зобов'язуються створювати умови для стимулювання розвитку малого та середнього підприємництва (МСП) на умовах їхньої прибутковості:

- популяризація підприємницької діяльності та самозайнятості серед молоді через систему загальної освіти, починаючи зі шкільної програми, а також через самі МСП за допомогою передачі підприємницького досвіду всім бажаючим;

– державна підтримка з передачі родинного бізнесу спадкоємцям, при досягненні його засновниками пенсійного віку є більш пріоритетною, ніж закриття такого підприємства та створення замість нього нового стартапу. Це дозволяє зберігати робочі місця та поєднувати соціальну відповідальність бізнесу з його традиціями та інноваціями. Адміністративна та податкова системи не повинні створювати перешкод та призводити до суттєвих фінансових витрат;

– повне використання підприємницького потенціалу через зменшення гендерного розриву в бізнесі та активне залучення до цього процесу іммігрантів через інститути наставництва;

2. В разі, якщо чесний підприємець не зміг запобігти банкрутству свого бізнесу, він якнайскоріше повинний отримати право для повторного відкриття МСП.

Банкрутство щорічно є причиною ліквідації близько 700 тис., або 15% від всіх компаній, які закриваються в ЄС. При цьому, середня тривалість даної процедури може займати від 4 місяців до 9 років. На сьогоднішній день, майже половина населення країн Західної Європи ставляться з недовірою до бізнесу, який відкривається заново після попереднього банкрутства. Тому, реалізація II принципу передбачає: формування позитивного іміджу другого шансу в бізнесі та інформування населення про завершення процедури ліквідації підприємства, якщо банкрутство не мало ознак шахрайства; повторна реєстрація МСП повинна передбачати всі інструменти державної підтримки, які передбачені для новостворюваних підприємств.

3. Розробка всіх регуляторних актів державними органами влади повинна відбуватись з виконанням першочергової вимоги про врахування інтересів МСП. Регуляторне та адміністративне навантаження у малому та середньому бізнесі за часткою відповідних витрат в їх сукупному обсязі є незрівнянно вищим, ніж на великих підприємствах. Тому, для реалізації III принципу, проводяться наступні заходи:

– всі зміни до нормативно-правової бази, які стосуються діяльності МСП, повинні щорічно відбуватись у визначені дати для того, щоб полегшити їх відслідковування;

– будь-яка регуляторна ініціатива повинна проходити обов'язкові обговорення зі всіма зацікавленими сторонами для виявлення негативного впливу на них;

– в разі необхідності запровадження непопулярних заходів, для малих підприємств повинні застосовуватись пом'якшувальні заходи, такі як: введення перехідних періодів, звільнення від подачі звітності тощо;

– максимальне спрощення податкового обліку для малих підприємств;

– збір пропозицій про пом'якшення адміністративного тиску на МСП, з метою максимального скорочення їх видатків.

4. Своєчасне та обов'язкове реагування державних регуляторних органів на потреби та запити МСП. Реалізація даного принципу передбачає широке впровадження концепції електронного уряду та «єдиного вікна»:

- мінімізація адміністративних зборів для реєстрації бізнесу та тривалості даної процедури, що не повинна перевищувати один тиждень;
- максимальне скорочення кількості видів діяльності, що потребують ліцензування та узгодження дозволів, термін отримання яких не повинний перевищувати 1 місяць;
- обмеження участі мікропідприємств у наданні статистичної звітності не частіше одного разу на 3 роки;
- адміністрування всієї діяльності МСП повинно здійснюватися в рамках єдиної точки контактів з державними органами та за допомогою електронних засобів комунікації.

5. Сприяння участі МСП в державних закупівлях та повна адаптація державної політики до їх потреб. Ринок державних закупівель перевищує 16% від ВВП країн-членів ЄС. Нерідко, МСП стикаються з перешкодами, що заважають їм працювати на цьому ринку: відсутність належної інформації; складність процедур, високі вимоги до контрагентів та довготривалість механізмів отримання контрактів; консерватизм, коли держава надає перевагу великим компаніям з надійною репутацією перед малим інноваційним бізнесом. Реалізація даного принципу передбачає:

- вільний доступ до інформації про можливості державних закупівель та прозорість вимог для всіх учасників ринку за допомогою веб-ресурсів;
- широке впровадження онлайн-інструментів для пошуку ділових партнерів та обміну досвідом;
- розподіл великих контрактів на лоти для можливості залучення МСП до їх виконання.

6. Сприяння МСП до залучення зовнішніх джерел фінансування своєї господарської діяльності, а також розвиток правового середовища, що передбачає своєчасне погашення дебіторської заборгованості інших кредиторів перед МСП.

По-перше, створення будь-якого підприємства розпочинається з пошуку й накопичення первісного капіталу та інвестицій. Здійснення господарської діяльності в умовах обмежених фінансових ресурсів часто потребує залучення позикового капіталу.

По-друге, середній строк погашення дебіторської заборгованості може становити від 20 до 100 днів. Це, в свою чергу, в певні проміжки часу буде викликати нестачу обігових коштів. Особливо вразливими, в даному випадку є МСП.

Тому, впровадження даного принципу передбачає:

- функціонування державних цільових фондів для підтримки МСП у пріоритетних галузях. Наприклад: Європейський сільськогосподарський фонд розвитку сільськогосподарських регіонів, Рамкова програма ЄС конкурентоспроможності та інновацій;
- розвиток європейського ринку венчурного капіталу за рахунок пільгового оподаткування прибутків від таких операцій;

– поширення програм мікрокредитування та створення спеціалізованих фінансових інструментів для диверсифікації ризиків комерційних банків від кредитування МСП на базі Європейського Інвестиційного Банку.

7. Сприяння у доступі та можливостях роботи МСП на єдиному Європейському ринку товарів та послуг.

Єдиний ринок ЄС нараховує більше ніж 500 млн. споживачів й прийшов на заміну окремих внутрішніх ринків кожної країни, що входять до його складу. Він несе безумовні переваги для МСП, оскільки функціонує на єдиних правових засадах. Його впровадження посилює конкуренцію між виробниками й створило додаткові стимули для подальшого інноваційного розвитку. Проте, не всі підприємства користуються зазначеними перевагами через присутність мовних бар'єрів, а також недостатню поінформованість про стан ринку в інших країнах, національні культурні особливості, тощо. Тому, даний принцип передбачає:

- усунення відмінностей у правах захисту споживачів в кожній країні;
- залучення МСП до обговорення стандартів функціонування єдиного ринку, а також їх переклад на всі мови та розміщення на веб-ресурси;
- впровадження системи швидкого вирішення проблем на місцях їхнього виникнення.

8. Допомога у підвищенні кваліфікації працівників МСП щодо запровадження нових форм інновацій у господарську діяльність.

Численні опитування населення в країнах ЄС підтверджують, що загальна шкільна освіта не дає знань та навичок, необхідних для започаткування та ведення підприємницької діяльності, з використанням сучасних технологій. Саме тому, МСП стикаються з нестачею кваліфікованої робочої сили. Дана проблема вирішується в рамках цього принципу, шляхом запровадження єдиної системи ключових компетенцій для отримання освіти протягом всього життя. Це стандартизує освітній простір на всій території ЄС та позитивно впливає на мобільність робочої сили.

МСП, які займаються інноваційною діяльністю, можуть залучатись державними органами ЄС до співпраці, в рамках інноваційних кластерів. Вони не лише отримують можливість доступу до всієї дослідницької інфраструктури, але й самі можуть здійснювати науково-дослідні та конструкторські розробки, в межах національних наукових програм та відповідного фінансування.

9. Залучення МСП до вирішення екологічних проблем на вигідних для них умовах:

- використання в діяльності МСП системи екологічного менеджменту, для досягнення цілей екологічної політики регіонів;
- створення фінансових стимулів для впровадження ресурсоефективних технологій та розвитку зеленого ринку у вигляді податкових пільг та субсидій.

Під зеленим ринком розуміється соціально відповідальне середовище, що включає виробників, посередників й споживачів з дбайливим ставленням до екологічності виробництва, упаковки та переробки продукції.

10. Заохочення МСП до економічного зростання та розширення ринків збуту продукції тощо.

Близько 30% великих підприємств в ЄС працюють на зовнішніх ринках, за його межами. Серед МСП даний показник набагато нижчий, міжнародною торгівлею займаються не більше 15% підприємств. Таким чином, бізнес не використовує повною мірою потенціал зовнішніх ринків, що розвиваються швидкими темпами. Серед таких ринків, в першу чергу, є держави-кандидати на вступ до Європейського Союзу, або ті, з якими існують діючі договори про спеціальний режим торгівельних відносин, або зони вільної торгівлі.

Така територіальна диверсифікація дозволяє, по-перше, знизити економічні ризики від роботи на традиційних, висококонкурентних ринках Європи, по-друге, скоротити витрати на виробництво. З метою реалізації даного принципу, вживаються заходи щодо:

- захисту прав інтелектуальної власності та забезпеченню правил чесної конкуренції;
- полегшення доступу до зовнішніх ринків шляхом скорочення адміністративних обмежень;
- сприяння наставництву великих компаній до виводу МСП на міжнародні ринки.

Таким чином, сутність та роль державної регуляторної політики в країнах Європейського Союзу суттєво відрізняється від України не лише чіткими та практичними цілями, що зафіксовані у принципах її реалізації. Але, кожний з цих принципів підкріплений множиною конкретних дій та заходів, що сприяють їхньому досягненню. Відповідно, рівень захищеності Європейського бізнесу є набагато вищим, ніж в Україні. Така регуляторна політика вже призвела до того, що на сьогоднішній день від 50% до 60% обсягів валового внутрішнього продукту в країнах ЄС виробляється на малих та середніх підприємствах, які забезпечують близько 90 млн. робочих місць.

1.2. Класифікація рівнів економічної безпеки та її концептуальні засади

Як було показано вище, трансформація поняття економічної безпеки у світовому вимірі була пов'язана з об'єктивними процесами суспільного розвитку, в основі яких була покладена глобалізація світової економіки.

Перевагами глобалізації економіки є:

1. Зростання обсягів світової торгівлі. Глобалізація робить міжнародну торгівлю більш доступною, зменшуючи тарифні бар'єри та інші обмеження. Це сприяє розширенню ринків для товарів і послуг.

2. Зростання обсягів виробництва й продуктивності. Глобальні логістичні ланцюги дозволяють компаніям використовувати ресурси з усього світу, що в сукупності із принципом порівняної переваги підвищує ефективність виробництва.

3. Зниження цін для споживачів. Зростання конкуренції на світовому ринку призводить до зниження цін на товари та послуги для споживачів.

4. Зростання обсягів інвестицій. Глобалізація приводить до збільшення обсягів іноземних інвестицій, оскільки компанії постійно знаходяться у пошуку нових ринків та можливостей для розвитку.

5. Передача технологій та знань. Зростання обсягів інвестицій сприяє обміну технологіями, ідеями, швидкому впровадженню інновацій та кращими практиками між країнами.

6. Стимулювання розвитку логістичної інфраструктури. Зростання міжнародної торгівлі часто призводить до інвестицій у розвиток інфраструктури, такої як порти, автомобільні магістралі, інші шляхи сполучення.

В певних ситуаціях неможливо використовувати єдиний вид транспорту від постачальника до отримувача вантажу через наявну логістичну інфраструктуру. В таких випадках, процес транспортування передбачає одночасну участь у перевезеннях декількох видів транспорту одночасно. Такі змішані перевезення отримали назву інтермодальних й є відповіддю міжнародної торгівлі на суцільну глобалізацію економіки. Процес перевантаження товарів з одного виду транспорту на інший здійснюється за допомогою спеціальних інтермодальних терміналів. Для полегшення даного процесу, вантаж перевозиться стандартизованими інтермодальними контейнерами.

Таким чином, необхідною умовою здійснення інтермодальних вантажних перевезень є існування розвинутої мережі спеціальних інтермодальних терміналів, які мають одночасний логістичний доступ до декількох видів транспорту, відповідні виробничі потужності для перевантажень та складські площі для зберігання контейнерів. На території Польщі у 2021 р. функціонували 39 таких терміналів, а в Україні – близько 30.

За статистикою, в Польщі частка інтермодальних перевезень у загальному вантажообігу країни на сьогодні становить до 4%. Що стосується України, Державна служба статистики, узагальнюючи результати роботи транспортної галузі не проводить окремий облік інтермодальних вантажних перевезень. Проте, саме їхній розвиток повинний стати основою подальшої інтеграції логістичних потоків з Польщею.

Перевагами інтермодальних перевезень для кінцевих споживачів цих послуг є наступні:

– гнучкість та глобальне охоплення – відсутність прив'язки до конкретного виду транспортних засобів означає високу адаптацію до потреб клієнтів, або обмежень у політичному й економічному середовищі певних країн-учасників світової торгівлі; відкриває можливості переміщення вантажів по всьому світу за принципом «від дверей до дверей»;

– економічна ефективність та екологічність – побудова логістичних маршрутів може переслідувати різні цілі: мінімізувати витрати на доставку, або час; зниження негативного впливу на довкілля. Остання мета може досягатись за рахунок використання залізничного чи автомобільного електротранспорту. Також, є можливість вирішення задач багатокритеріальної оптимізації з урахуванням декількох критеріїв одночасно. Додатковою

перевагою для власників вантажів є можливість оплати послуг за єдиним (наскрізним) тарифом, що розраховується оператором перевезень;

– безпека транспортування – переміщення вантажів здійснюються з використанням уніфікованих контейнерів, які забезпечують його фізичний захист для запобігання втрат, або пошкоджень. Також невід’ємною складовою даного процесу є страхування вантажів;

– використання сучасних інформаційних технологій – застосування інформаційних систем та технологій автоматизації на кожному етапі логістичного процесу дозволяють виконувати оптимізацію маршрутів, відстежувати вантажі в режимі реального часу та забезпечувати комунікації між різними його учасниками.

7. Спільне вирішення глобальних проблем. Глобалізація сприяє спільному вирішенню людством глобальних проблем, таких як зміна клімату та боротьба з бідністю через міжнародну співпрацю та обмін досвідом.

8. Зростання рівня життя населення. Загалом, глобалізація сприяє зростанню економік країн, що призводить до підвищення рівня, якості та тривалості життя населення цих країн.

Незважаючи на вказані переваги, глобалізація світової економіки несе значні проблеми для глобальної економічної безпеки, а саме:

1. Фінансова нестабільність. Глобалізація фінансових ринків може призводити до появи системних ризиків та поширення фінансових криз через швидкість й глибину фінансових зв’язків між країнами.

2. Збільшення розриву між економічно розвинутими й відсталими країнами. Глобалізація сприяє швидкому розвитку країн з високотехнологічним виробництвом, поглиблюючи відстань між ними, та іншими країнами світу.

3. Загроза національним виробникам. Під впливом глобальної конкуренції й відкритості ринків, національна промисловість може бути повністю знищеною, що призводить до втрат робочих місць й уповільнення економічного розвитку. Прикладом цього є проблеми країн, що перейшли від командно-адміністративної системи господарювання до ринкової. Такі країни, у своїй більшості, знаходяться у постійному статусі «наздоганяючого».

4. Загроза незалежності. Залежність від зовнішніх ринків, ресурсів та капіталу може стати загрозою для економічної незалежності країн та їх політичної стабільності.

5. Погіршення умов праці та соціальних стандартів. Глобалізація може призводити до зниження стандартів праці й соціального захисту у бідних країнах з дешевою робочою силою. Це відбувається, коли багаті країни масово переносять власне виробництво до бідних країн.

6. Екологічні проблеми. Швидка передача технологій сприяє швидкому поширенню інновацій, скорочуючи життєвий цикл товарів тривалого користування через моральний, а не фізичний знос. Суспільство перетворюється в «суспільство споживання», що може призвести до погіршення стану навколишнього середовища.

7. Ризики кібербезпеки та кіберзлочинності. Зі зростанням цифрової економіки, глобалізація стає супутником збільшення кіберзлочинності та кіберзагроз, таких як крадіжки даних, кібератаки на корпорації та державні системи.

8. Торгівельні війни, політичні кризи, глобальні пандемії, війни.

За ступенем охопту, розрізняють наступні рівні економічної безпеки:

Рис. 6. Ієрархія рівнів економічної безпеки

Глобальна економічна безпека – це концепція, в основі якої покладено забезпечення стабільності розвитку світової економіки.

Як було показано вище, глобалізація несе значні ризики для світової економіки. Тому, основною метою глобальної економічної безпеки є уникнення, або пом'якшення кризових явищ, які можуть негативно вплинути на світову економіку: фінансові кризи, торговельні конфлікти, енергетичні кризи, пандемії тощо.

Під **міжнародною економічною безпекою** розуміється така економічна взаємодія країн, яка б виключала навмисне узгоджене завдання збитку економічним інтересам іншій державі, або групі держав.

Національна економічна безпека, відповідно до Концепції економічної безпеки України, визначається як спроможність національної економіки забезпечувати вільний незалежний розвиток й утримувати стабільність громадянського суспільства та його інститутів, а також достатній оборонний потенціал країни за будь-яких несприятливих умов; здатність Української держави до захисту національних економічних інтересів від зовнішніх та внутрішніх загроз.

Основою національної економіки є розвиток регіонів. **Економічна безпека регіонів** – це здатність економіки певного регіону до забезпечення сталого розвитку й відсутність загроз з боку економічних чинників. Напрямками оцінки економічної безпеки регіонів, є:

– соціально-економічна стабільність – здатність економіки регіону до уникнення кризових ситуацій та забезпечення соціально-економічного зростання;

- зайнятість населення – здатність регіону забезпечувати працездатне населення достатньою кількістю робочих місць;
- стан інфраструктури – наявність ефективної та сучасної інфраструктури, яка сприяє ефективності виробництва та приваблює інвестиції;
- економічна диверсифікація – різноманітність видів економічної діяльності та джерел доходу зменшує ризики залежності від конкретних секторів економіки й мінливого попиту на їх продукцію;
- інвестиційна привабливість – здатність регіону залучати інвестиції, як внутрішні, так й зовнішні, для стимулювання економічного розвитку;
- торговельні відносини – здатність регіону забезпечувати вільний доступ до світових ринків й здійснювати торгівлю з іншими країнами без суттєвих перешкод;
- інноваційна активність – сприяння впровадженню нововведень та інновацій, що підвищує конкурентоспроможність та здатність регіону адаптуватися до змін у світовій економіці.

Останньою в цій ієрархії, рис. 6, є **економічна безпека підприємства** – це захист господарської діяльності підприємства від негативних проявів зовнішнього середовища, а також здатність швидко реагувати на загрози, чи адаптуватись до існуючих умов, які не позначаються критично на його діяльності.

З іншої сторони, економічна безпека підприємства (ЕБП) передбачає найбільш ефективне використання ресурсів, які забезпечують його стабільне функціонування. В даному контексті, «економічна безпека» розглядається як «економічна захищеність».

Складовими економічної безпеки підприємства, які її формують, є:

1. Партнерські відносини (споживчий капітал) – це розвиток та підтримка взаємовигідних партнерських відносин з постачальниками, споживачами, конкурентами та іншими зацікавленими сторонами;
2. Кадровий потенціал (людський капітал) – формування й підтримка високопрофесійного та мотивованого персоналу, здатного забезпечувати високу якість роботи та відповідність організаційним потребам;
3. Організаційна структура підприємства (організаційний капітал) – це система управління підприємством, яка координує взаємодію різних його підрозділів між собою.

Метою поєднання цих складових є мінімізація зовнішніх й внутрішніх загроз економічному стану суб'єкта господарювання, у тому числі, його фінансовим, матеріальним, інформаційним та кадровим ресурсам.

В процесі її досягнення, здійснюється вирішення конкретних **завдань**:

- прогнозування загроз ЕБП;
- виявлення, аналіз та оцінка існуючих загроз ЕБП;
- організація попередження впливу можливих загроз;
- прийняття рішень та реагування на існуючі загрози;
- удосконалення системи адаптивного управління для реагування на можливі загрози.

Напрямами оцінки економічної безпеки підприємств, є:

- фінансова стійкість – це здатність підприємства гарантувати постійну платоспроможність;
- ритмічність та стабільність основної діяльності (виробництва продукції чи послуг). Забезпечення неперервності виробництва та безперебійне постачання продукції на ринок, у відповідності до плану;
- конкурентоспроможність продукції. Кількісним показником конкурентоспроможності продукції підприємства є зведена оцінка її технічних параметрів (корисних властивостей, характеристик) до економічних (ціна, витрати протягом експлуатації та утилізації) відносно аналогічної продукції конкурентів;
- управління ризиками – диверсифікація видів діяльності чи активів (у тому числі, фінансових), страхування;
- правова та репутаційна безпека – дотримання законодавства та нормативних вимог у всіх сферах діяльності підприємства, а також збереження позитивної репутації серед клієнтів, інвесторів та громадськості;
- інформаційна безпека – захищеність від витоку й розповсюдження конфіденційної інформації.

Ефективне управління ЕБП засноване на таких **принципах**:

1. Принцип законності – будь-яка діяльність підприємства має носити законний характер;
2. Принцип економічної доцільності – необхідно організувати захист тільки тих об'єктів, витрати на захист яких не перевищують втрат від реалізації цих загроз.
3. Принцип диференціації – вибір заходів з подолання загроз відбувається залежно від характеру цих загроз й ступеня тяжкості наслідків їх реалізації.
4. Поєднання превентивних та реактивних заходів економічної безпеки. **Превентивними** вважаються заходи попереджувального характеру, що дозволяють не допустити виникнення, або реалізацію загроз економічній безпеці. **Реактивні** – це заходи, які приймаються при реальному виникненні загроз, або необхідності мінімізації їх негативних наслідків.
5. Принцип безперервності функціонування системи забезпечення ЕБП – моніторинг та діагностика ЕБП повинні проводитись постійно, в статичному та динамічному вимірі
6. Принцип координації – для досягнення поставлених завдань необхідно постійне узгодження діяльності різних підрозділів служби безпеки, самого підприємства й поєднання організаційних, економіко-правових та інших способів захисту.
7. Повна підконтрольність системи забезпечення економічної безпеки керівництву суб'єкта підприємницької діяльності.

Місце підсистеми управління ЕБП в системі його стратегічного управління наведено на рис. 7.

Рис. 7. Місце підсистеми управління економічною безпекою підприємства в системі його стратегічного управління

Превентивні заходи з управління ЕБП:

1. Постійне удосконалення форм та методів захисту інформації на підприємстві.
2. Контроль доступу сторонніх осіб на територію підприємства. Періодична перевірка персоналу підприємства на предмет ймовірності розкриття комерційних таємниць.

3. Перевірка контрагентів на предмет їх репутації та порядності ведення бізнесу.

4. Зниження ризиків від озброєних пограбувань підприємства.

5. При оцінюванні рівня ЕБП, доцільно використовувати декілька альтернативних методичних підходів, з урахуванням технологічних особливостей підприємства.

В економічно розвинених державах світу значна увага приділяється питанням розробки теоретико-прикладних засад розвитку підприємництва, формуванню сприятливого економіко-правового середовища для ведення підприємницької діяльності, як ми вже бачили за прикладом країн ЄС. В розвинених країнах розробляються цільові стратегічні планові документи щодо зміцнення ЕБП, регіонів, галузей. В таких умовах суб'єкти підприємницької діяльності, виконуючи свою вагомую соціальну та економічну суспільну місію, опиняються у ситуації належного рівня захищеності свого майна та інтересів. Тому цей досвід становить значний інтерес як для розвитку системи безпеки вітчизняних суб'єктів господарської діяльності, так і для безпеки національної економіки.